

PENGARUH ISLAM DALAM PERKEMBANGAN INTELEKTUAL DI ALAM MELAYU

ISLAMIC INFLUENCE OF INTELLECTUAL DEVELOPMENT IN MALAY ARCHIPELAGO

Mohd Zahirwan Halim Zainal Abidin
Muhammad Yusri Yusof @ Salleh
Paiz Hassan
Hamdi Rahman Mohd Yaacob
Shahril Nizam Zulkipli
Ab. Munir Md. Noh

Abstrak

Kedatangan Islam ke alam Melayu sememangnya mendatangkan kesan yang positif dalam lapangan kehidupan masyarakatnya dalam pelbagai konteks. Objektif penulisan ini ialah untuk melihat perkembangan keilmuan, pendidikan dan intelektual dalam masyarakat Melayu yang telah memberikan anjakan dalam mengubah kehidupan orang Melayu selepas kedatangan Islam. Kajian ini menggunakan metode kajian perpustakaan sepenuhnya. Hasil daripada kajian ini telah menunjukkan bahawa kedatangan Islam telah memberikan satu impak yang besar dalam lapangan ilmu dan keintelektualan orang Melayu. Antaranya minda masyarakat telah berubah, lahir ulama-ulama Melayu yang masyhur, banyak penulisan-penulisan dihasilkan serta tertubuhnya institusi pendidikan seperti pondok dan madrasah di Tanah Melayu. Sememangnya, kedatangan Islam telah mengubah kehidupan orang Melayu sehingga orang Melayu berupaya membina tamadun Melayu-Islam sesuai dengan ajaran Islam yang praktikal dan universal.

Kata kunci: Islam, alam Melayu, ilmu, ulama, institusi pendidikan.

Abstract

The arrival of Islam in Malay archipelago brings a positive impact on Malay socio-culture and customs practices. The main objectives of this paper is to analyze on the development of scientific culture, logical thinking and intellectual discourse among Malay scholars which transform their social live and culture. This study used a library research as a methodology which is based on secondary data such as books, journal, reports and theses. The major finding of this paper is Islam has given massive effects on developing knowledge and intellectuality among Malays society. These effects include the changing Malay world view, the emergence of Malay scholars known as ulama and the establishment of Islamic institution such as pondok, pesantren and madrasah in Malay Peninsula. As a conclusion, this paper had identified that the arrival of Islam uphold the Malay people and help them to establish a sustainable civilization in south East Asia known as Malay Muslim Civilization.

Keywords: *Islam, Malay archipelago, knowledge, ulama, education institution.*

Pendahuluan

Apabila kerajaan Bani Umayyah (661-750 M) dan Bani Abbasiyyah (750-1258 M) diasaskan, Islam telah mula dilihat bertapak di Nusantara. Tarikh yang sering dikaitkan dengan pertapakan Islam di Nusantara ialah tahun 674 M, kerana dikatakan telah terdapat petempatan orang Arab-Islam di pantai barat Sumatera dan di Jawa (Ab. Rahman Hj. Abdullah, 1990: 33-34). Sekiranya pertapakan Islam dinilai berdasarkan kepada tarikh ini, ianya berlaku pada zaman Kerajaan Bani Umayyah di bawah pemerintahan Muawiyah bin Abi Sufian (661-680 M). Hamka telah membincangkan tentang perkara ini berdasarkan sumber China berkenaan dengan sejarah Jawa bahawa telah terdapat perkampungan orang Arab di sebelah barat pulau Sumatera dan raja *Ta-Cheh* (gelaran pada orang Arab) yang pada masa itu adalah Muawiyah Bin Abi Sufyan (Hamka, 1977: 419). Dengan ini terbukti bahawa orang-orang Arab telah belayar melalui Lautan India dan membuat perkampungan di negeri-negeri yang mereka singgah sejak bermulanya tahun Hijrah yang pertama.

Namun, ketiadaan bukti-bukti konkrit menyebabkan pandangan-pandangan bahawa Islam telah disebarkan di Nusantara sejak awal lagi seiring dengan penyebaran Islam di Tanah Arab tidak dapat diterima. Sebaliknya, para sarjana termasuk sarjana tempatan lebih menerima pendapat dari sumber Barat yang mengatakan bahawa kerajaan Samudera-Pasai (abad ke-13-14 M) merupakan kerajaan Melayu Islam yang pertama di rantau ini (Hamka, 1977: 418). Namun, para sarjana secara keseluruhannya tidak menafikan Islam telah tersebar lebih awal daripada kewujudan kerajaan Samudera-Pasai kerana menjelang kurun tersebut Islam telah bertapak kukuh dan proses penyebarannya berlaku dengan lebih ketara (Mohammad Redzuan Othman, 2006: 9).

Sejajar dengan perkembangan syiar Islam, maka revolusi budaya khususnya dalam kesusasteraan Melayu telah berlaku dan bahasa Melayu telah menjadi bahasa ilmu bagi masyarakat Nusantara bagi mendapatkan ilmu pengetahuan. Kesemua bentuk ilmu pengetahuan telah disebarkan ke seluruh Nusantara menggunakan bahasa Melayu. Selain itu, tulisan jawi juga telah diperkenalkan oleh pendakwah Islam bukan sahaja untuk memudahkan dan membolehkan pembacaan al-Quran tetapi juga untuk mempelajari kitab-kitab yang ditulis dalam tulisan jawi (Harun Mat Piah (*et.al.*) 2006 : 41-42).

Pengaruh Islam Dalam Intelektual Dan Penulisan Di Alam Melayu

Islam sememangnya menggalakkan umatnya mencari dan mempelajari ilmu pengetahuan sesuai dengan wahyu pertama yang diturunkan iaitu surah *al-Alaq*. Kepentingan ilmu pengetahuan dalam Islam ini telah diberi perhatian yang sewajarnya oleh umat Islam khususnya masyarakat Islam alam Melayu. Prof. Syed Muhammad Naquib al-Attas pernah mengatakan :

"Islam membawa semangat rasionalisme dan intelektualisme bukan sahaja di kalangan istana dan kraton, malah sampai juga dengan lebih merebak di kalangan rakyat jelata"

(Al-Attas, Syed Muhammad Naquib, 1972: 20)

Alam Melayu sebelum Islam didominasi oleh beberapa kepercayaan antaranya agama Hindu, Buddha dan juga animisme. Dalam konteks ilmu terutamanya ilmu sastera telah banyak dipengaruhi

oleh oleh unsur-unsur tahyul, mitos dan kisah dongeng yang menjurus kepada khayalan serta keajaiban yang mendorong kepada pemujaan manusia. Setelah kedatangan Islam, sastra Melayu yang dipengaruhi oleh unsur-unsur Hindu telah berjaya di islamisasi dengan memperlihatkan pengaruh Islam telah mengubah kehidupan dan ilmu kesusasteran Melayu. Contohnya *Hikayat Serangga Bayu* telah diubah kepada *Hikayat Ahmad Muhammad*, *Hikayat Marakarma* kepada *Hikayat Si Miskin* dan *Hikayat Indra Jaya* kepada *Hikayat Syahi Mardan* (Nurazmi Kuntum, 1991: 10-12).

Proses pengislaman masyarakat alam Melayu telah memperlihatkan perubahan-perubahan dalam aspek kebudayaan dan cara hidup masyarakat Melayu termasuklah dalam aspek ilmu pengetahuan. Perubahan dalam aspek ilmu pengetahuan telah berlaku secara berperingkat-peringkat apabila perkembangan ilmu pengetahuan berkaitan agama Islam semakin meningkat (Mashitah Sulaiman, 2013: 779). Kedatangan Islam juga telah mengubah minda masyarakat Melayu ke arah perkara yang bersifat ilmiah dan saintifik serta menafikan kepercayaan sebelumnya yang lebih tertumpu kepada unsur tahyul dan khayalan. Sejak Islam diterima oleh masyarakat alam Melayu, maka penyebaran agama Islam dan perkembangan ilmu pengetahuan serta pendidikan Islam telah dibangunkan oleh para ulama dan pendakwah Islam. Seluruh anggota masyarakat termasuk raja-raja dan para kerabat, para pembesar serta rakyat jelata telah didedahkan dengan ilmu pengetahuan Islam. Perkara ini telah mengubah persepsi masyarakat Melayu terhadap nilai-nilai agama, kebudayaan dan ilmu pengetahuan kepada lebih Islamik berbanding dahulu (Ali Mohammad, 2008: 81). Dengan kegiatan dakwah dan pendidikan, Islam telah dapat mengubah pandangan masyarakat Melayu terhadap pegangan agama, budaya dan keilmuan. Contohnya, raja-raja Melaka seperti Sultan Iskandar Syah, Sultan Mansur Syah dan Sultan Alauddin Riayat Syah yang cintakan ilmu memandang tinggi nilai ilmu pengetahuan, para ulama dan kitab-kitab (Mashitah Sulaiman, 2013: 781).

Kedatangan Islam juga telah mengubah dan melahirkan masyarakat Melayu baru yang berjaya membangunkan tamadun dan kebudayaan Melayu yang berteraskan ajaran Islam. Antara sumbangan terbesar Islam kepada sejarah dan tamadun Melayu ialah pembinaan tamadun keilmuan serantau (Siddiq Fadzil, 2012: 110-111). Kesannya memperlihatkan kelahiran ramai ulama yang berwibawa dan kemasyhuran mereka tidak dapat dinafikan lagi di seluruh alam Melayu. Antara ulama-ulama alam Melayu yang terkenal ialah Syekh

Daud Abdullah al-Fatani, Syeikh Ahmad Fatani, Hamzah Fansuri, Nuruddin al-Raniri, Syeikh Muhammad Arsyad al-Banjari, Syeikh Muhammad Muhammad Zin al-Fatani, Syeikh Ab. Samad al-Palembangi dan Syeikh Ahmad Khatib al-Minangkabawi. Kebanyakan para ulama ini telah menghasilkan penulisan-penulisan yang bernilai dalam membentuk tradisi keintelektualan alam Melayu. Kegiatan penulisan kitab-kitab oleh para ulama alam Melayu telah memberikan sumbangan yang besar dalam pembinaan dan pemantapan bahasa Melayu sebagai bahasa Islam dan bahasa ilmu (Siddiq Fadzil, 2012: 111). Selain itu, para ulama alam Melayu juga ada yang dilantik sebagai tenaga pengajar dan imam di Masjidil Haram, Makkah. Ini disebabkan ketinggian ilmu yang dimiliki oleh mereka diiktiraf oleh masyarakat dan juga pemerintah Islam ketika itu. Antaranya ialah Syeikh Daud Abdullah al-Fatani, Syeikh Ahmad Khatib al-Minangkabawi, Syeikh Nawawi al-Bantani dan Syeikh Wan Ahmad Muhammad Zain al-Fatani.

Tradisi keintelektualan Melayu dapat diperhatikan kepada penghasilan karya-karya kesusasteraan yang terdiri daripada bentuk lisan dan tulisan. Kesusasteraan Melayu juga kebanyakannya berkembang daripada pengaruh agama Islam dalam tamadun Melayu. Bentuk lisan lazimnya dapat dilihat daripada cerita penglipur lara, lawak jenaka, cerita nasihat, pantun dan peribahasa yang akhirnya dinukilkan dalam tulisan. Ia telah memperlihatkan nilai kebijaksanaan dan akal budi orang Melayu dalam menangani arus kehidupan yang terhasil daripada proses pengintelektualan orang Melayu sepanjang zaman (Ab. Aziz Mohd Zin (*et.al.*), 2006: 314-315). Karya-karya berbentuk sastera falsafah serta ilmu kalam dan tasawwuf juga telah dihasilkan. Ini memperlihatkan zaman pembangunan rasionalisme dan intelektualisme yang tidak berlaku sebelum kejatuhan kerajaan Melaka pada tahun 1511. Islam telah mengubah dasar kefahaman dan pemikiran masyarakat Melayu daripada dasar estetik kepada dasar saintifik (Mashitah Sulaiman, 2013: 783).

Tulisan jawi juga berkait rapat dengan perkembangan proses keintelektualan di alam Melayu. Persuratan Melayu dikatakan bermula apabila tulisan jawi diperkenalkan dan penggunaannya telah meluas selepas kedatangan Islam (Al-Attas, Syed Muhammad Naquib, 1972: 41-42). Kemasukan Islam telah memberikan satu arus perubahan kepada keperibadian Melayu dan kegiatan intelektual masyarakat Melayu kepada lebih mengutamakan nilai-nilai rasionalisme, keadilan, keinsafan, kemuliaan diri, kebebasan peribadi dan pandangan hidup

keilmuan yang luas. Persuratan Melayu juga berperanan meninggikan adab dan tatasusila masyarakat Melayu, memupuk kesedaran kepada kemuliaan insan dan keagungan terhadap kuasa Tuhan (A. Aziz Deraman, 2010: 20).

Perkembangan budaya ilmu dan intelektual telah berlaku dengan begitu pesat berikutan perlunya anggota masyarakat mempelajari ilmu-ilmu terutamanya yang berkaitan dengan agama Islam. Banyak penulisan-penulisan telah dihasilkan bagi memudahkan rujukan. Penulisan-penulisan dalam lapangan keilmuan bukan sahaja berlegar dalam persoalan agama sahaja akan tetapi merangkumi pelbagai genre antaranya hikayat, sejarah, undang-undang, perubatan (*tibb*), nasihat serta sains dan teknologi. Antara contoh warisan penulisan Melayu yang terkenal ialah *Sulalatus Salatin*, *Bustan al-Salatin*, *Taj al-Salatin*, *Munniyyat al-Musalli*, *Faridatul Faraid*, *Aqidah al-Najin*, *Hikayat Hang Tuah*, *Hukum Kanun Melaka* dan *Undang-Undang Laut Melaka* serta *Kitab Tibb*. Penulisan yang tidak berkaitan dengan ilmu asas Islam telah memperlihatkan nilai-nilai keislaman telah mempengaruhi penulisan tersebut dan dititikberatkan oleh para penulis. Contohnya penghasilan *Hukum Kanun Melaka* dan *Undang-Undang Laut Melaka* pada zaman Sultan Muzaffar Syah. Ia adalah manifestasi daripada pengajian ilmu fiqh yang berlaku ketika itu sehingga kedua-dua karya tersebut menjadi panduan dalam pentadbiran Melaka pada zaman kegemilangannya. Satu perkara yang menarik ialah pemikiran ulama Melayu dalam sains dan teknologi, antaranya pemikiran Syeikh Ahmad Fatani dalam kitabnya *Hadiqah al-Azhar* dan *Mira'h al-Ajib* serta *al-Fatawa al-Fataniyyah*. Dalam kitab ini, beliau telah membincangkan tentang kebolehan beliau dalam membuat emas. Selain itu, kandungan penulisan tersebut juga memberikan panduan kepada proses pembuatan mancis dan sabun. Beliau juga meramalkan akan terciptanya kapal terbang disamping alatan moden lain seperti radio, televisyen dan imaginasi terciptanya komputer untuk mempercepatkan kerja satu hari nanti (Hj. Wan Mohd Shaghir Abdullah, 2005: 161-166).

Golongan intelektual yang menguasai beberapa lapangan ilmu dan mengetahui tentang kepentingan ilmu pengetahuan telah lahir kesan daripada pengajian agama dan sejarah daripada beberapa buah kerajaan Melayu seperti kerajaan Aceh. Kesannya, orang Melayu telah diakui mempunyai kebijaksanaan dan kecerdikan malahan pandai membaca dan menulis. Perkara ini telah diakui oleh akademia Barat seperti De Eredia dan Francois Valentyn. Orang Melayu berjaya

menjadi pemerintah, ahli matematik, ahli kaji bintang dan sejarawan serta berjaya menguasai bahasa Arab, Parsi dan Sanskrit. Oleh kerana kesedaran mereka kepada ilmu pengetahuan, maka mereka mereka dapat melahirkan karya-karya dalam bahasa Melayu-jawi seperti *Hikayat Hang Tuah* dan *Bustan al-Salatin*. Ini sebagai bukti bahawa bahasa Melayu dan ilmu pengetahuan telah berkembang dalam masyarakat Melayu di rantau ini (Arbaiyah Mohd Noor, 2011: 36).

Penulisan karya-karya bertulisan jawi atau sinonim dengan istilah manuskrip Melayu dalam pelbagai genre telah berkembang sekitar abad ke 10-M dan berakhir setelah wujudnya mesin cetak pada abad ke 19-M (Mahayuddin Hj. Yahya, 2000: 24). Perkembangan penulisan manuskrip Melayu mempunyai kaitan dengan perkembangan Islam di rantau ini kerana kewujudan tulisan jawi. Perkembangan penulisan manuskrip Melayu semakin pesat berkembang di alam Melayu apabila datangnya Islam kerana keperluan kepada kitab-kitab dan teks-teks rujukan untuk mendalami agama Islam (Mahayuddin Hj. Yahya, 2001: 60-62). Oleh kerana kebanyakan orang Melayu tidak memahami bahasa Arab, maka penulisan manuskrip agama telah banyak menggunakan bahasa Melayu dan tulisan jawi. Terdapat pandangan yang mengatakan bahawa pada abad ke-15 M proses penulisan manuskrip Melayu telah berkembang dengan pesat dan mencapai kemuncaknya pada abad ke-17 M. Ini disebabkan kegiatan penulisan dan penyebaran ilmu pengetahuan yang berpusat di Aceh telah mencapai kegemilangannya (Mahayuddin Hj. Yahya, 2001: 62).

Antara kategori ilmu yang sentiasa diberi perhatian ialah ilmu syariah atau *naqliyyah* yang merangkumi tiga asas utama agama Islam iaitu usuluddin, fiqh dan tasawwuf. Kitab-kitab yang menjadi rujukan dalam perkara-perkara ini ialah *al-Durr al-Manzum* oleh al-Shirazi, *Ihya' 'Ulum al- Din* oleh Imam al-Ghazali dan *Minhaj al-Talibin* oleh Imam al- Nawawi. Kegiatan pendidikan dan ilmu pengetahuan Islam ini telah tersebar ke kawasan-kawasan alam Melayu yang lain seperti di Jawa, Banjar, Riau, Patani, Terengganu, Kelantan dan lain-lain (Ali Mohammad, 2008: 82). Warisan keintelektualan zaman tradisi ini memberikan pengaruh dan kesan yang besar dalam membentuk cara kehidupan orang Melayu berasaskan ajaran al-Quran dan al-Sunnah (Siddiq Fadzil, 2012: 111).

Pusat-Pusat Keintelektualan Alam Melayu

Pengaruh Islamisasi juga telah mengubah rantau alam Melayu menjadi pusat pengajian dan penyebaran agama Islam dan pusat kecemerlangan tamadun Melayu yang menjadi tumpuan para sasterawan dan ilmuan (Mashitah Sulaiman, 2013: 780). Antara pusat-pusat pendidikan dan perkembangan keintelektualan di alam Melayu ialah :

a) Pasai

Pasai banyak dikaitkan dengan perkembangan penulisan dan kesusasteraan kerana ia adalah kerajaan awal yang menerima Islam di alam Melayu. Di sini dikatakan bermulanya penggunaan bahasa Melayu sebagai bahasa persuratan yang menjadi bahasa untuk penyebaran Islam dan kesusasteraan Islam dan tulisan jawi telah digunakan. Hasil-hasil sastera dipengaruhi oleh unsur-unsur agama khususnya sastera kitab, riwayat hidup Nabi Muhammad SAW, cerita para nabi dan sejarah hingga lahirnya *Hikayat Raja-Raja Pasai*. Selain itu, antara penulisan-penulisan lain yang dihasilkan ialah *Hikayat Nur Muhammad*, *Hikayat Nabi Mi'raj* dan *Hikayat Amir Hamzah* (Ab. Aziz Mohd Zin (*et.al*), 2006: 315-316).

b) Melaka

Kegiatan penyebaran Islam telah diteruskan oleh Kerajaan Melayu Melaka. Istana, rumah, masjid dan surau telah berfungsi sebagai institusi pendidikan dan pusat dakwah. Selain tempat menuntut ilmu pengetahuan, istana juga berperanan sebagai pusat perbincangan, perpustakaan, tempat penterjemahan dan penyalinan kitab-kitab, serta tempat menyimpan karya-karya Islam seperti *Hikayat Amir Hamzah*, *Hikayat Muhammad Ali Hanapiah* dan *Dar al-Manzum*. Tahap pendidikan di Melaka juga merangkumi peringkat rendah dan peringkat tinggi. Para pelajar terdiri daripada masyarakat tempatan dan yang datang dari tempat lain seperti dari Jawa. Institusi Pulau Upih, Melaka dikatakan pernah menerima pelajar dari Jawa antaranya Sunan Bonang dan Sunan Giri, iaitu antara Wali Songo yang terkenal di alam Melayu (Mashitah Sulaiman, 2013: 781)

c) Johor

Hikayat-hikayat klasik telah mula ditulis iaitu *Hikayat Hang Tuah*, *Adat Raja-Raja Melayu* dan *Sejarah Melayu (Sulalatus Salatin)*.

d) Aceh

Aceh telah berkembang dan menjadi pusat perkembangan penulisan agama dan sejarah. Ulama-ulama Aceh yang masyhur telah melahirkan banyak karya-karya tersohor seperti Hamzah Fansuri yang menghasilkan *Syair Burung Pingai*, *Syair Perahu* dan *Syarab al-Asyiqin*. Selain itu, Syeikh Nuruddin al-Raniri pula telah menghasilkan *Bustan al-Salatin* dan *Hujjatu al-Siddiq* manakala Ab. Rauf Singkel menulis kitab *Mir'atu al-Tullab*.

e) Patani

Patani telah melahirkan ramai ulama yang masyhur dan menghasilkan banyak penulisan. Antaranya Syeikh Daud Abdullah al-Patani yang menghasilkan karya hampir 57 buah yang mencakupi semua bidang pengajian Islam seperti *Munniyat al-Musalli* dan *Furu' al-Masail*.

f) Riau

Ianya adalah sebahagian kerajaan Johor-Riau-Lingga dan menjadi pusat keilmuan dan keintelektualan Melayu. Penulisan karya-karya Melayu juga banyak dijalankan dan antara tokoh ilmuan Riau yang masyhur ialah Raja Ali Haji yang menghasilkan lebih kurang 12 karya antaranya *Tuhfat al-Nafis* (Ab. Aziz Mohd Zin (*et.al.*), 2006: 317).

Kelahiran Institusi Pengajian Pondok Dan Madrasah

Dengan perkembangan proses menuntut dan mencari ilmu di kalangan masyarakat Melayu, maka secara tidak langsung telah muncul tempat-tempat yang berfungsi sebagai pusat ilmu pengetahuan. Pada peringkat awal, antara institusi ilmu yang menjadi tumpuan menuntut ilmu ialah istana sultan, rumah guru, surau serta masjid.

Seterusnya, muncul institusi pondok yang telah berfungsi sebagai pusat pengembangan ilmu pengetahuan dan menjadi tumpuan anggota masyarakat serta tempat mempertahankan tradisi yang diajar oleh Islam. Perkembangan ini telah membawa perubahan dan kemajuan dalam kehidupan masyarakat secara keseluruhannya (Ali Mohammad, 2008: 82). Sistem pondok dikenali di Tanah Melayu adalah sebagai satu sistem pembelajaran dengan murid-murid mengelilingi guru yang mengajar mereka dengan menadah kitab dan sistem telah wujud sejak

zaman permulaan Islam yang disebut sebagai istilah *halaqah*, iaitu murid-murid duduk bersila dalam satu bulatan sambil mendengar guru yang sedang mengajar (Mohd Taib Osman, A. Aziz Deraman, 2000: 450). Pertumbuhan pengajian pondok khususnya di Tanah Melayu merupakan hasil cetusan evolusi pendidikan Islam yang berpusat di rumah, surau atau masjid. Perkembangan pelajaran dan pendidikan Islam melalui institusi tersebut di seluruh dunia berlaku serentak dengan ketibaan agama Islam ke tempat tersebut (Hj Abdullah Ishak, 1995: 199).

Negeri Kelantan dan Terengganu adalah dua buah negeri yang mempunyai paling banyak institusi pondok. Ini mungkin disebabkan kedua-dua negeri tersebut antara tempat paling awal tersebarnya agama Islam dan pernah berperanan sebagai pusat penyebaran Islam di rantau ini (Wan Husein Azmi, 1980: 24). Tambahan pula, kedudukan geografinya yang berhampiran dengan Patani sedikit sebanyak mempengaruhi perkembangan sistem pondok di negeri-negeri tersebut. Ini disebabkan sistem pendidikan pondok bermula di Patani dan telah berkembang ke negeri-negeri Melayu yang lain seperti Kelantan dan Terengganu (Ismail Hussein, Aziz Deraman (*et.al.*), 1989: 774-775). Di Kelantan, pondok yang paling awal diasaskan ialah di Pulau Chondong pada tahun 1820 M. Ia didirikan oleh Hj. Ab. Samad Abdullah. Manakala di Terengganu, ia mula diasaskan oleh Syeikh Ab. Malik B. Abdullah (Tokku Pulau Manis) pada awal abad ke 18 M (Mohammad Redzuan Othman, 2006: 69-70). Kemudian, institusi pengajian pondok telah berkembang dengan meluas ke negeri-negeri lain di Tanah Melayu antaranya di Kedah, Perak dan juga Selangor. Pelajar-pelajar pondok datang dari berbagai tempat di semenanjung Tanah Melayu malahan ada juga pelajar luar seperti dari Kemboja dan Brunei. Antara guru-guru pondok yang terkenal ialah Tok Kenali (Kenali), Tok Selehor (Tumpat), Tok Bachok dan Tok Padang Jelapang (Kelantan), Tok Pulau Manis, Hj. Mat Shafie Losong dan Tokku Paloh (Terengganu), Hj. Muhammad Taib al-Mas'udi (Titi Gajah), Hj. Muhammad Noor (Langgar), Tuan Guru Hj. Mohammad Ali (Pumpang), Hj. Muhammad Thamin (Kota Kuala Muda) dan Tuan Guru Hj. Ismail b. Mustafa (Gajah Mati) di Kedah manakala di Perak pula ialah Syeikh Hj. Yunus (Malim Nawar) dan Hj. Ab. Manan (Padang Rengas).

Kelahiran sistem pendidikan madrasah pula berkait rapat dengan peranan para pelajar daripada Timur Tengah terutamanya dari Mesir yang terpengaruh dengan Gerakan Islah dan Tajdid. Gerakan

tersebut dipelopori oleh Syed Jamaluddin al-Afghani dan Muhammad Abduh yang ingin mengubah cara kehidupan masyarakat umat Islam ke arah kemodenan termasuklah dalam bidang pendidikan. Di Tanah Melayu, mereka dikenali dengan istilah Kaum Muda yang tidak sealiran dengan Kaum Tua iaitu ulama-ulama tradisonal. Gerakan Tajdid telah mempengaruhi gerakan keilmuan di Tanah Melayu dan mula disebar oleh para pelajar Melayu pada tahun 1904 M (Abdullah Alwi Hj. Hassan, 1999: 1).

Antara tokoh-tokoh yang terkenal ialah Syeikh Tahir Jalaluddin dan Syeikh Syed al-Hadi. Mereka merupakan antara tokoh yang menyumbang kepada gerakan penubuhan madrasah untuk memberi pelajaran kepada masyarakat Melayu secara bersistematik. Mata pelajaran umum selain mata pelajaran agama telah diserapkan di dalam kurikulum pelajaran dengan tujuan untuk meninggikan tahap pencapaian akademik masyarakat orang Melayu selaras dengan tuntutan zaman dan masa (Abdullah Jusoh, 1990: 17). Dalam sistem madrasah, para pelajar yang ingin menyambung pelajaran ke peringkat lebih tinggi digalakkan oleh para guru supaya menyambung pelajaran mereka ke Timur Tengah terutamanya di Mesir. Mesir melalui institusi pendidikan al-Azhar merupakan pusat utama penyebaran idea-idea tajdid (Mahmood Zuhdi Ab. Majid (*et.al.*), 2005: 17).

Pembinaan madrasah dahulu didirikan atas usaha masyarakat Islam dengan cara gotong royong dan sumbangan derma. Lazimnya madrasah-madrasah ini juga dibiayai oleh saudagar-saudagar keturunan Arab yang kaya terutamanya di Pulau Pinang dan Singapura (Rustam A. Sani, 2011: 45). Pada mulanya, pendidikan madrasah telah menetapkan bayaran yuran, namun pembayaran tersebut telah dimansuhkan selepas mendapat banyak kritikan (William R. Roff, 2009: 121).

Pengajian di madrasah dijalankan dalam bentuk moden. Proses pembelajaran berlaku di dalam kelas dan mempunyai jadual waktu serta kerusi meja. Mata pelajaran yang diajar adalah seperti ilmu kira-kira, ilmu alam dan mantiq selain daripada ilmu agama. Pembelajaran di madrasah adalah untuk memenuhi keperluan semasa dan mempunyai persamaan dengan sekolah vernakular yang diasaskan oleh British, kecuali dalam persoalan agama kerana institusi madrasah lebih mengutamakan pendidikan agama (Mohammad Redzuan Othman, 2006: 71). Sistem kurikulum pendidikan madrasah juga telah disusun semula dengan memperkenalkan mata pelajaran sekular dan

mengamalkan orientasi peperiksaan mengikut tahap pembelajaran. Roff misalnya telah memberikan contoh mata pelajaran di Madrasah al-Iqbal, Singapura. Selain daripada mata pelajaran agama seperti ilmu tauhid, ibadah dan akhlak, madrasah ini juga telah memperkenalkan matapelajaran Geografi, Sejarah, Matematik, Bahasa Inggeris dan Perancangan Bandar (William R. Roff, 2009: 121).

Madrasah pertama yang berjaya didirikan di Tanah Melayu ialah *Madrasah al-Misriyyah* di Bukit Mertajam, Seberang Perai, Pulau Pinang pada tahun 1906 M yang diasaskan oleh Tuan Hj. Salleh Masri. Kemudian ditubuhkan pula *Madrasah al-Iqbal* di Singapura (1908 M), *Madrasah Muhammadiyyah* di Kota Bharu, Kelantan (1917 M), *Madrasah al-Hadi* di Melaka (1917 M) dan *Madrasah al-Masyhur* di Pulau Pinang (1919 M) (Abdullah Jusoh, 1990: 17-18). Seterusnya, penubuhan madrasah semakin bertambah dan akhirnya beberapa madrasah telah diasaskan antaranya *Madrasah Ihya' al-Syariff*, Gunung Semanggol (1934 M) serta *Madrasah al-Idrisiyyah* (1922 M), Kuala Kangsar di Perak.

Kesimpulan

Islam dan alam Melayu adalah perkara yang sering dikaitkan apabila membincangkan persoalan pegangan dan amalan dalam masyarakat Melayu. Kedatangan Islam ke alam Melayu selewat-lewatnya pada abad ke-15 M telah mempengaruhi kehidupan masyarakat Melayu dalam pelbagai aspek antaranya politik, ekonomi, sosial, budaya dan juga keilmuan. Keistimewaan agama Islam yang syumul, praktikal dan universal memudahkan proses transformasi kehidupan masyarakat Melayu kepada cara kehidupan berteraskan Islam. Malahan ajaran Islam sesuai dengan cara kehidupan masyarakat alam Melayu yang terkenal dengan kesantunan dan tatasusila yang tinggi.

Pemikiran masyarakat Melayu telah berjaya diubah kepada cara pemikiran yang sesuai dengan norma-norma Islam. Pengaruh Islam dalam keintelektualan telah mengubah sepenuhnya nilai-nilai kepercayaan terhadap mitos dan tahyul yang dipegangi oleh masyarakat Melayu zaman pra-Islam kepada nilai akidah yang sebenar. Keilmuan yang berlandaskan akidah menjadi satu proses yang penting dalam mengubah kefahaman masyarakat dalam lapangan ilmu terutamanya yang berkaitan dengan kesusasteraan. Kesusasteraan Melayu telah berubah kepada kesusasteraan Melayu-Islam dengan penambahbaikan

dan penulisan dilakukan dengan mengambil kira pandangan dan juga nilai-nilai Islam. Penulisan bahan rujukan ilmiah dalam bidang agama juga telah membuka ruang kepada perkembangan keintelektualan orang Melayu dalam lapangan ilmu agama khususnya. Ini dapat dilihat apabila orang Melayu telah menjadi ulama yang tersohor dan menghasilkan pelbagai karya yang bermutu tinggi yang menjadi rujukan dan kajian sehingga hari ini. Proses islamisasi ilmu telah berterusan dengan memperlihatkan pelbagai gabungan idea antara ilmu fardhu ain dan fardhu kifayah berlaku seiring dalam membina ketamadunan Melayu yang cemerlang.

Kelahiran institusi pendidikan seperti pondok dan madrasah telah menggiatkan lagi perkembangan intelektual dikalangan masyarakat Melayu. Budaya ilmu telah menjadi satu perkara yang formal yang memperlihatkan masyarakat Melayu mula mengutamakan aspek pendidikan dan keilmuan dengan kelahiran institusi-institusi tersebut. Semangat Islam juga dapat diketengahkan dengan memperlihatkan masyarakat Melayu lebih memilih institusi-institusi tersebut sebagai tempat mencari ilmu berbanding sekolah-sekolah vernakular yang ditubuhkan oleh pihak penjajah British. Akan tetapi, apabila budaya materialistik dan keduniaan mula mempengaruhi minda orang Melayu, telah memperlihatkan kemerosotan sambutan orang Melayu kepada kedua-dua institusi tersebut. Namun, walaupun cabaran tersebut berlaku terhadap institusi pondok dan madrasah, hakikatnya ia masih kekal sehingga kini dalam meneruskan kelangsungan terhadap ilmu tradisi dalam masyarakat dan ketamadunan Melayu.

Ironinya, Islam telah banyak mengubah dan meningkatkan daya intelektual dan keilmuan masyarakat Melayu ke arah melahirkan masyarakat Melayu yang lebih bertamadun dan mencapai kegemilangannya yang tersendiri. Perkara ini terbukti apabila tamadun Melayu diiktiraf sebagai tamadun tersendiri yang memacu masyarakat Melayu kepada pembinaan tamadun dan cara kehidupan bercirikan Islam sejak turun temurun. Nilai-nilai Islam telah diaplikasikan dalam seluruh aspek kehidupan masyarakat Melayu termasuklah dalam pembangunan tamadun ilmu yang merupakan antara teras pembinaan dan kemajuan tamadun Melayu.

Bibliografi

- A.Aziz Deraman. 2010. *Peradaban Melayu Timur Laut. Memperkasakan Warisan Persuratan Melayu*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa Dan Pustaka.
- Ab. Aziz Mohd Zin (et.al.). 2006. *Tamadun Islam dan Tamadun Melayu*. Kuala Lumpur: Penerbit Universiti Malaya.
- Ab. Rahman Hj. Abdullah. 1990. *Pemikiran Umat Islam Di Nusantara: Sejarah Dan Perkembangannya Hingga Abad ke-19*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa Dan Pustaka, Kementerian Pendidikan Malaysia.
- Abdullah Alwi Hj. Hassan. 1999. "Sumbangan Para Ilmuan Muslim dalam Pembinaan Negara di Malaysia", *Kertas Kerja Seminar Kepimpinan Islam Serantau 14 & 15 Jun 1999*. Kuala Lumpur: Akademi Pengajian Islam, Universiti Malaya.
- Abdullah Jusoh. 1990. *Pengenalan Tamadun Islam di Malaysia*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa Dan Pustaka.
- Al-Attas, Syed Muhammad Naquib. 1972. *Islam Dalam Sejarah Dan Kebudayaan Melayu*. Bangi: Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Ali Mohammad. 2008. "Sumbangan Tamadun Islam Dalam Kehidupan Masyarakat Di Alam Melayu Hingga Abad Ke-17 M" dalam *Jurnal al-Tamaddun* Bil.3. Kuala Lumpur: Jabatan Sejarah dan Tamadun Islam, Universiti Malaya.
- Arbaiyah Mohd Noor. 2011. "Perkembangan Pensejarahan Islam di Alam Melayu" dalam *Jurnal al-Tamaddun* Bil. 6. Kuala Lumpur: Jabatan Sejarah dan Tamadun Islam Universiti Malaya.
- Hamka. 1977. *Sejarah Umat Islam*. Kuala Lumpur: Penerbitan Pustaka Antara.
- Harun Mat Piah (et.al.). 2006. *Kesusasteraan Melayu Tradisional*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa Dan Pustaka.
- Hj. Abdullah Ishak. 1995. *Pendidikan Islam dan Pengaruhnya di Malaysia*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa Dan Pustaka.
- Hj. Wan Mohd Shaghir Abdullah. 2005. *Syeikh Ahmad Fathani Pemikir Agung Melayu dan Islam* Jilid II. Kuala Lumpur: Khazanah Fathaniyyah.

- Ismail Hussein, Aziz Deraman (*et.al.*). 1989. *Tamadun Melayu Jilid 2*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa Dan Pustaka, Kementerian Pendidikan Malaysia.
- Mahayuddin Haji Yahya. 2001. *Islam Di Alam Melayu*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa Dan Pustaka, 60-62.
- Mahmood Zuhdi Ab. Majid (*et.al.*). 2005. "Lulusan al-Azhar dan Impaknya Terhadap Pembangunan Sosial di Malaysia" dalam *Jurnal Pengajian Melayu* Jilid 16. Kuala Lumpur: Akademi Pengajian Melayu Universiti Malaya.
- Mashitah Sulaiman. 2013. "Islam dan Transformasi Sosial Masyarakat Melayu Malaysia: Suatu Kajian Eksploratori" dalam *Prosiding International Conference on Social Science Research (ICSSR 2013)* 4-5 Jun 2013, Pulau Pinang.
- Mohammad Redzuan Othman. 2006. *Islam Dan Masyarakat Melayu: Peranan Dan Pengaruh Timur Tengah*. Kuala Lumpur: Penerbit Universiti Malaya.
- Mohd Taib Osman, A. Aziz Deraman. 2000. *Tamadun Islam Di Malaysia*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa Dan Pustaka.
- Nurazmi Kuntum. 1991. *Teori dan Pemikiran Sastera Islam di Malaysia*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa Dan Pustaka.
- Rustam A. Sani. 2011. *Asal Usul Sosial Golongan Kiri Melayu*. Petaling Jaya: Strategic Information and Research Development Centre.
- Siddiq Fadzil. 2012. *Islam dan Melayu*. Kajang: Akademi Kajian Ketamadunan Kolej Darul Hikmah.
- Wan Husein Azmi. 1980. "Islam Di Malaysia: Kedatangan Dan Perkembangan Abad Ke 7-20 M" dalam *Tamadun Islam Di Malaysia*. Kuala Lumpur: Persatuan Sejarah Malaysia.
- William R. Roff. 2009. *Studies on Islam and Society in Southeast Asia*. Singapore: National University of Singapore Press.
- _____. 2000. *Karya Klasik Melayu-Islam*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa Dan Pustaka.